

körüli dinamikus kétfogású forgási szimmetriát. Az is kiderült, mi volt az oka a véleménykülönbségnek. A mi vizsgálataink fiziológiai körülmények között folytak, míg a Yale-csoport olyan körülmények között dolgozott, amelyek távol voltak a fiziológiai feltételektől, és ezért volt a rendszerükben jelentős rendszertelenség a működés szempontjából fontos helyzetekben.”

Ada Jonattal 2004-ben beszélgettem. Természetesen megkérdeztem tőle, hogy milyen esélyt lát a Nobel-díjra? A következőt válaszolta: „Kihagyhatnánk ezt a kérdést? Nagyon zavarba hoz. Amikor sikerült az első mikrokristályt előállítanom, találkoztam egy svéd professzorral, aki a szerkezeti biológia egyik alapító atyja volt. Abban az időben nagyon keményen dolgoztam, alig aludtam valamit. Láttam rajtam, hogy sápadt és nyüzögök, ezért megkérdezte, mi van velem. Mondtam, hogy lehet, hogy van riboszóma-kristályom. Rámnézett, és azt mondta: *ez Nobel-díjas projekt...* Mindez még a munka legelején történt. Soha nem beszéltem erről, de nem is feledkeztem meg róla; azóta állandóan velem van ez a gondolat. Amikor az első nagyfelbontású eredményeinket megkaptuk, a Nobel-díj kérdése ismét előjött. Tudom, hogy ez a kutatás már évek óta a figyelem középpontjában van, tehát nem lennék őszinte, ha nem vallanám be, hogy igen, tudom, hogy elvileg ez elképzelhető.” A díj kihirde-

tése után az egyik hírügynökségnek a következőt mondta Jonat: „Amikor szólt a telefonom, és megláttam a 46-os számot, Svédország országkódját, arra gondoltam, most már tényleg túlzásba viszik a viccelődést. De a hívó akcentusa nagyon svéd volt, komolyan hangzott, úgyhogy el kellett, hogy higgyem, ez valódi hír!”

Jonattól azt is megkérdeztem, hogy volt-e a munkájában valaha is hátránya abból, hogy nő. Ezt válaszolta: „Nem. Talán csak annyi, hogy időnként azt éreztem, többet várnak tőlem, mint amennyit egy férfitől várnának ugyanebben a pozícióban. A pályám elején, mivel tapasztalatlan voltam a krisztallográfiában, nagyon lassan haladtam, de ennek semmi köze nem volt ahhoz, hogy nő vagyok. Abban az időben egyszer nem kaptam meg a várt előléptetést a Weizmann Intézetből, és az egyik professzor megjegyezte, hogy nem félnék attól, hogy elmegyek, mivel a férjem is ott dolgozik. Ezt, persze, nem értékeltem.”

Élete legnagyobb kihívásairól a következőket mondta: „Tudományosan a riboszóma kristályosítása óriási kihívás volt, személyesen pedig az az időszak, amikor édesapám meghalt. Néhány évvel ezelőtt előadást kellett tartanom az unokám óvodájában a riboszómáról. Az hihetetlenül nehéz volt.”

Kulcsszavak: *kémiai Nobel-díj, Ada Jonat, riboszóma szerkezete, fehérjeszintézis, női tudósok*

IRODALOM

Hargittai, Magdolna (2006): Ada Yonath. In: Hargittai István – Hargittai Magdolna: *Candid Science VI*:

More Conversations with Famous Scientists. Imperial College Press, London, 389–401.

REGIONÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK a kelet- és közép-európai kutatási térségben

Horváth Gyula

az MTA doktora, igazgató, egyetemi tanár,
MTA Regionális Kutatások Központja, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara
horvath@rkk.hu

Bevezetés

Európa csökkenő világgazdasági befolyásának egyik oka a kutatási kapacitások és a humán erőforrások fejlettségének szemmel látható elmaradása a versenytárs Amerikai Egyesült Államok mutatóitól. E hiányosságok felszámolásának programját fogalmazta meg az Európai Unió lisszaboni stratégiája.

Európa jövőbeli fejlődésének egyik kulcsa, hogy a növekedési tényezők hogyan helyezkednek el a kontinens különböző régióiban. A kontinens versenyképességben megmutatkozó lemaradásának egyik összetevője a K+F nagymértékű területi differenciáltsága. Ma Európa versenyképességét általában is kedvezőtlenül befolyásolja a gyenge térségi kohézió, a modern térformáló erők túlzott térbeli koncentrációja. A magas hozzáadott értéket előállító tevékenységek Európában a London–Párizs–Milánó–Berlin–Amszterdam ötszög területére összpontosulnak. Az innovatív iparágak területi elhelyezkedése még a legfejlettebb uniós tagországokban sem egyenletes, a nemzeti centrumtárségek súlya meghatározó mind a K+F-kapacitásokban, mind pedig a csúcstechnológiai ágazatokban és a fejlett szolgáltatásokban. A kelet-közép-európai országokban sem különb a helyzet, sőt a

rendszerváltozást követően a koncentráció mértéke erőteljesebb lett.

E dolgozat célja a K+F-kapacitások területi szerkezetében megmutatkozó területi különbségek feltárása hat nagy- és közepes méretű kelet-közép-európai uniós tagállamban. Alaphipotézisünk, hogy a túlzott szellemi polarizáció hátráltatja a területi kohézió erősödését, a gazdasági elmaradottság mérséklését szolgáló gazdaságfejlesztési stratégiákban a K+F dekoncentrációjának jelentős szerepet kell kapnia. A nemzeti fejlesztési tervek operatív programjai ma még nem erre mutatnak. A lisszaboni kritériumok között a kutatás-fejlesztés erősítése jelentős hangsúlyt kapott. Ugyanakkor kevés szó esik arról, hogy a szellemi potenciál, a K+F-kapacitások és a tudásintenzív ágazatok regionális megoszlása egyenetlen, az európai régiók nagy részében az innovatív fejlődés feltételei ma még nincsenek jelen. A tudomány és a fejlesztés erőteljesen differenciált térbeli elrendeződésének tulajdonítható a tervezett lisszaboni mutatók teljesítésében megmutatkozó kudarc egyik oka.

1. Szellemi potenciál és regionális fejlődés

Európa fejlődésében a gazdasági és társadalmi innováció előállításának és terjesztésének intézményei a középkor óta fontos szerepet

játszanak. A kontinens legelső egyetemei szoros kapcsolatot építettek ki szűkebb és tágabb régiójuk szereplőivel. A kora keresztény írkolostorokban szervezett „egyetemek” voltak a szigetország innovációs központjai, ezek dolgozták fel az Európa különböző vidékeiről gyűjtött kulturális, technikai és szakmai információkat, majd hálózataikon keresztül továbbították a termelés színtereire. A 2–3. században Írország – periférikus fekvése ellenére – ennek révén lényegében Európa legfontosabb innovációs centruma volt (Joyce, 1907; O’Drisceoil, 1993; Pounds, 1990).

A középkori egyetemfejlődés jellemző vonása a földrajzi dekoncentráció volt. A 12–14. században az Itáliai-félsziget középső térségei lettek Európa növekedési központjai. Az 1400-as évek végén Európa harminc egyeteméből tizenhárom Közép-Itáliában működött. Ekkor már Európa nyugati felén az egyetem általánossá vált. A 16. század elején a hetven európai egyetem arányosan oszlott meg a mai Spanyolország, Németország, Franciaország és Olaszország között. Az egyetemek regionális kapcsolatai ekkor még lényegében a finanszírozásra korlátozódtak. A városi pénztöke által fenntartott intézmények mindenekelett a humanista kultúra régióhatárokon túli terjesztésében vállaltak kiemelkedő feladatokat. A gazdasággal kapcsolataik még esetlegesek voltak, bár például a nyomdaipar fejlődésében a német egyetemek nem elhanyagolható szerephez jutottak.

A 18–19. században a központosító államok céltudatosan – finanszírozással, alapítói és kinevezési jogok gyakorlásával – igyekeztek kivonni az egyetemeket a regionális hatalom befolyása alól. A porosz és a francia oktatásügy e törekvéseket meg tudta valósítani, Svájcban azonban a mai napig nem sikerült föderális irányítású egyetemet létesíteni. Sőt az unitá-

rius berendezkedésű, centralizált Nagy-Britanniában a tradicionális állami–egyetemi ellentétek miatt a regionális befolyás erős maradt. Kivételes esetekben egy-egy egyetem ki tudta vonni magát a centralizáció alól. Hollandia 1802. évi francia annexiója után a Groningeni Egyetem az északi régió földrajzi elszigeteltsége révén maradhatott fenn, miközben a legtöbb holland egyetemet bezárták, vagy alacsonyabb oktatási intézménnyé szervezték át (Florax, 1992).

A földrajzi decentralizáció és a regionális szerepkör felértékelődése másfélszáz évvel később újra az európai egyetemi fejlődés egyik fő mozgatórugója lett, természetesen időközben mind az egyetemek társadalmi funkciói, mind pedig az őket körülvevő gazdasági és politikai környezet is teljesen átalakult. A gazdasági fejlődés innovációs igényének gyors növekedése új, kizárólag kutatásra és fejlesztésre összpontosító szervezetek kialakítását is ösztönözte. Az 1911-ben, Németországban alapított Vilmos Császár Társaság a két világháború között 29 intézetet tartott fenn, többségüket a német tartományokban, Berlinben tizenkét intézet működött (Macrakis, 1993).

A második világháború után Európa felsőoktatási intézményrendszerét erős centralizáció jellemezte. Az oktatás és a kutatás viszonylag kevés számú intézménybe koncentrálódott, az egyetemeket a központi kormányzatok közvetlen eszközökkel irányították, s az egyetemek szinte valamennyi országban a legfejlettebb nagyvárosi központokban helyezkedtek el, sőt egy-egy város, legtöbbször a főváros, meghatározó pozíciókkal rendelkezett.

Az 1950-es évtized a felsőoktatásban az extenzív fejlődés időszaka volt. Az elitképzést a társadalom és a gazdaság szükségleteit ki-elégítő tömegképzés váltotta fel. 1960 és 1970 között a felsőfokú hallgatók létszáma Euró-

pában 1,8 millióról 4,8 millióra nőtt. Ötszörösére emelkedett a norvég, négyszeresére a brit, az olasz és a svéd hallgatói létszám. Az európai rangsorban átrendeződött a vezető országok sorrendje is.

Az 1960-as évek elején megindult decentralizációs folyamatok nyomán diverzifikálódott a felsőoktatási intézményrendszer, több országban megszűnt az egyetemek monopóliuma, szakfőiskolák szerveződtek, nőtt az egyes intézmények önállósága, és a felsőoktatás térben is kiterjedtebbé vált.

A funkcionális decentralizáció nem csupán új intézmények megteremtését (általános főiskolákat Németországban, műszaki főiskolákat Nagy-Britanniában, főiskolákat Hollandiában, regionális műszaki főiskolákat Írországon stb.) jelentette, hanem a szétaprózott felsőoktatás szervezeti újrendezését is a méretgazdaságosság szempontjai alapján. Svédországban a száz kisméretű főiskolát harminchárom új egységbe szervezték, az újonnan alakult 385 holland főiskolát is rövid idő alatt 85 intézménybe vonták össze (Neave, 1979).

Az egyetemi hálózat ugyanakkor kibővült. Az új egyetemek alapításában mindenütt a regionális gazdaság fejlesztésének igénye játszott meghatározó szerepet. Az 1961-ben alakult Brit Felsőoktatási Bizottság által kidolgozott fejlesztési koncepció a hallgatói létszám növelését és a területi különbségek mérséklését tekintette alapvető prioritásnak. Az 1960-as évtizedben 22 új egyetem alakult, többnyire korábbi főiskolák összevonásából, az ország északi területein és rurális térségekben. Az újonnan alakult egyetemeken tanul ma a brit felsőfokú hallgatók egyharmada (Commonwealth Universities Yearbook, 2005).

A német egyetemi rendszer mennyiségi változásai is ugyanekkor kezdődtek. A német szövetségi gyűlés 1970-ben törvényt fogadott

el a felsőoktatási hálózat fejlesztéséről. A törvény egyetemfejlesztésre új régiókat jelölt ki, a tradicionális történelmi egyetemi központokban jelentős bővítéseket nem kezdeményezett. A telepítésekben a regionális fejlesztés szempontjai kerültek előtérbe, a szerkezeti válságba jutott Ruhr-vidék és a rurális Bajorország jutott több új felsőoktatási intézményhez (Lömkker, 1986). Regionális elvek érvényesültek az 1948-ban megszerveződött – a náci korszakban kompromittálódott Vilmos Császár Társaság intézményhálózatára épült – Max Planck Társaság működésében is. Ma a 80 intézetben 12 000 kutató és 9 000 PhD-hallgató és vendégkutató dolgozik. Berlin és a korábbi főváros, Bonn súlya a hálózatban elenyészőnek tekinthető. A szintén multidiszciplináris Fraunhofer Társaság 1949-ben alakult meg Bajorországban. Alapvető célja a Bajor Állam gazdasági felemelkedésének támogatása volt. Az ország minden tartományára kiterjedő hálózat 57 intézetben 15 000 alkalmazottat foglalkoztat. A német tudományos intézményrendszer fejlődésében szerepet játszott a volt NDK Tudományos Akadémiájának kutatóintézeti hálózata is. A szocialista tudományos szervezetnek 1992-ig 59 intézete és 22 000 kutatója volt. A német egység létrejötte után az akadémia bázisán szerveződött meg az egész országra kiterjedő hálózat-tal rendelkező, ma 84 intézetből álló és 13 000 alkalmazottat foglalkoztató Leibnitz Tudományos Közösség.

Svédországban az 1960-as évekig az egyetemek öt déli városra koncentrázódtak. Az északi térségek fejlesztésére kidolgozott regionális koncepció a 60-as évek végén kezdeményezte az Uppsalai és az Umeåi Egyetem megalapítását. 1971-ben szervezték meg az első északi egyetemet Luleåban. A svéd felsőoktatási hálózat bővítésében szintén a regio-

nális szempontoknak volt prioritásuk. Az új egyetemek és főiskolák képzési szerkezetét a regionális gazdaságok szükségleteihez igazították. Előnyben részesítették a műszaki, a közgazdasági, a közigazgatási szakok szervezését. A műszaki karok és főiskolák regionális innovációs centrumfunkciókat kaptak, szoros kapcsolatokat építettek ki a regionális hatóságokkal és a helyi gazdaságokkal. A svéd ipar nemzetközi versenyképességének erősödését – többek között – az új regionális felsőoktatási rendszernek is köszönhetette (Hjern, 1990).

A hasonló területi szerkezeti anomáliákat a svéd megoldásokkal közel azonos módon számolta fel a finn kormány is. Az 1960-as években a hagyományos egyetemi városokon (Helsinki, Turku, Tampere) kívül tizenegy új egyetemet alapítottak. Az Urho Kekkonen finn elnök nevéhez fűződő felsőoktatási reform alapozta meg Finnország regionális fejlesztési stratégiáját. Az ország kulturális és gazdasági integrálódását szolgáló koncepció több célt is szolgált: fejlődjön az ipar, gyarapodjon a munkahelyek száma, a kutatások és fejlesztések alkalmazkodjanak a helyi közösségek igényeihez, és jelentősen növekedjen a modern technológiához értő szakemberek száma (Blumberg, 1986). A decentralizáció eredményeképpen Helsinki súlya a nemzeti felsőoktatásban a felére csökkent, 2007-ben a finn felsőfokú hallgatók 35 %-a tanult a fővárosban. Ma tizenegy városban található egyetem, ezek egyes karai és részlegei további tizenkét településen működnek. Az új évezred első évtizedének második felében újabb regionális átalakulások zajlanak a finn felsőoktatásban. A képzés és a gazdaság nemzetközi versenyképességének növelését szolgálja az egy régióban lévő egyetemek összevonása, a felsőoktatási szövetségek szervezése. A regi-

onális koncentráció első állomása volt, hogy a Jyväskyläi Egyetem és a tamperei egyetemek megalapították a Közép-finnországi Egyetemet, amelynek negyvenegyezer hallgatója van (Vossensteyn, 2008).

A földrajzi decentralizáció eredményeképpen az egyes országok centrumtérsegeinek (fővárosainak) súlya mérséklődött, bár vezető pozícióikat még sok helyütt meg tudták őrizni. Az általános tendencia azonban néhány nagyobb regionális felsőoktatási-kutatási centrum fokozatos megerősödése volt.

A felsőoktatás nem csupán a K+F-szektorban elfoglalt helye, hanem a technológiaiag fejlett termékeket és versenyképes szolgáltatásokat megszervező és előállító, valamint az ezek értékesítését végző szakemberek képzésében elfoglalt meghatározó pozíciója miatt van hatással a belső regionális fejlődésre. A technológiai átalakulás egyik fontos kísérőjelensége, hogy a versenyképes termékeket gyártó iparágak és vállalatok minőségi kritériumok alapján választanak telephelyet. Ezek sorában előkelő helyen szerepel a felsőoktatás, amelynek tökevonó erejét nemcsak az általa biztosított munkaerőpiaci előnyök befolyásolják, hanem az ide összpontosuló innovációs kapacitások is. Megfigyelhető európaszerint, hogy míg a nagy technológiai rendszerek fejlődésére elsősorban az agglomerációs nagyvállalatok kutató-fejlesztői szervezetei voltak meghatározó befolyással, addig a kis- és középvállalkozások technológiai megújulásában, a lokális és regionális technológiai klaszterek megszerveződésében a felsőoktatási intézmények domináltak. A regionális felsőoktatási intézmények motorikus szerepe bizonyítható a közép- és az északkelet-olaszországi ipari körzetek kifejlődésében, a bajor, az északkelet-francia, a holland stb. regionális fejlődésben (Bennett – Krebs, 1991; Ciciotti, 1993).

Ahhoz azonban, hogy a felsőoktatási hálózat ezt a funkcióját be tudja tölteni, képes legyen az innovációs rendszer elemeként *integrálnó feladatok* ellátására, legalább négy feltételnek kellett megfelelnie:

- A kutatást a felsőoktatás egyik alapfunkciójának kell minősíteni, finanszírozásában erre tekintettel kell lenni, az egyetemek-főiskolák működésében ezt érvényesíteni kell;
- A nemzeti technológiapolitikának és a regionális szerveknek megfelelő ösztönzőkkel kell támogatniuk a felsőoktatás és a gazdaság szervezett együttműködését;
- A felsőoktatás szerkezetének alkalmasnak kell lennie a technológiai és a gazdasági innovációk előállítására;
- A felsőoktatásnak területileg decentralizálnak kell lennie, intézményi méreteinek pedig el kell érnie azt a kritikus tömeget, amely e funkciók gyakorlásához szükséges, illetve a centrumrégió intézményeivel esélyegyenlőséget teremt mind a kutatási források megszerzésében, mind pedig a nemzetközi kutatási-fejlesztési munkamegosztásba való bekapcsolódásban.

2. A tudomány intézményeinek térbeli szerveződése Kelet- és Közép-Európában 1950 és 1990 között

Az Európa két felének fejlődésében tapasztalható különbségek a tudományra különösképpen érvényesek. Ennek gyökerei több évszázadra nyúlnak vissza. A középkori egyetemalapítási periódus Kelet-Európának csak rendkívül kis részében érezte hatását. A térségben négy – ma is vezető szerepet játszó – egyetem alakult: Prága (1348), Krakkó (1364), Bécs (1365), Pécs (1367). Kelet-Európa egyéb térségeiben a felsőoktatás több évszázaddal később jelent meg. (Magyarország is lényegé-

ben ebbe a csoportba sorolható, hiszen a pécsi egyetem rövid ideig működött.) A rendkívül hosszú török uralom után felszabadult Bulgária első egyetemét 1888-ban Szófiában alapították, s csak 1970-ben létesültek újabb egyetemek az országban. Romániában Bukarestben az 1850-es, és a moldovai Iaşiban az 1860-as években alakultak az első egyetemek. A két világháború között néhány – elsősorban erdélyi – nagyvárosi egyetemi hálózat fejlődött ki, majd a kommunista periódusban sok új egyetem alakult a nagyvárosi és nehézipari központokban, beleértve az ország elmaradott térségeit is.

A többi kelet-közép-európai ország fejlődése viszonylag egyenletes volt: az első világháborút követően létrejöttek a felsőoktatási képzési és kutatási bázis alapjai, az intézmények száma azonban csekély volt. Magyarországon a két világháború között mindössze négy városban működött egyetem, az összes hallgató létszáma 1938-ban a 9 millió lakost számláló országban 14 ezer fő volt. A második világháború után – regionális fejlesztési megfontolások, illetve ágazati képzési szempontok alapján – csak kisebb korrekciókat hajtottak végre. Magyarországon 1949-ben alapítottak két műszaki egyetemet, Miskolcon nehézipari műszakit, Veszprémben pedig vegyiparit.

A kelet-európai országok tudományos rendszereiben meghatározó változásnak a *nemzeti tudományos akadémiák* létrejöttét kell tekintenünk. Az 1950-es évek legelejére valamennyi országban szovjet mintára tudományos akadémiák szerveződtek, amelyek nem csupán a nemzeti tudomány koordináló intézményei voltak, hanem kiterjedt kutatóhálózattal (negyven-hetven kutatóintézettel) is rendelkeztek. A kép e téren sem volt teljesen homogén, hiszen több országban (Magyarországon, Csehszlovákiában, Lengyelországban)

főhivatású kutatóintézetek korábban is működtek. A központosított államhatalmi berendezkedés természetes következménye volt, hogy az akadémiai kutatóintézetek – néhány kivételtől eltekintve – a fővárosokban szerveződtek meg.

A túlzott központosításban bekövetkezett mérsékelt változások azonban néhány országban a szervezetek dekoncentráálásában is éreztették hatásukat. Magyarországon például 1969-ben – a gazdaságirányítási reform keretében – politikai határozatot fogadtak el a tudománypolitika megújításáról. A dokumentum szólt a tudomány decentralizálásának szükségességéről is. A határozat a tudományos kutatások túlzott budapesti koncentrációjának mérséklését, a tudományágazatok között megmutatkozó különbségek csökkentését és a társadalomtudományok fejlesztését deklarálta. A határozat végrehajtása azonban csak részleges eredményhez vezetett. Az 1970-es évek elején két regionális központban fejlődött érezhető módon a tudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Szegeden létrehozta Közép-Európa akkor legkorszerűbb biológiai kutatóközpontját, Pécsen pedig megnyitotta kapuit az ország második közgazdaság-tudományi felsőoktatási intézménye, a Pécsi Tudományegyetem közgazdaságtudományi kara, illetve a városban működő akadémiai kutatóintézet (a Dunántúli Tudományos Intézet) új – regionális tudományi – profilt kapott. A decentralizáció jelképének tekinthetők az ez idő tájt megszerveződött regionális akadémiai bizottságok.

A budapesti kutatóintézetek vagy felsőoktatási intézmények vidékre telepítésében azonban nem sikerült eredményeket elérni. Hiába fogalmazódott meg például a budapesti állatorvos-tudományi egyetem áttelepítésének gondolata az ország agrárgazdasági

centrumának számító kelet-magyarországi nagyvárosba, Debrecenbe, az egyetemi vezetők erős érdekvédelemmel tevékenysége megakadályozta a terv megvalósítását.

Noha – mint a gazdaság és a társadalom más szféráiban is – a kommunista tudománypolitikának számtalan, országonként eltérő sajátossága volt, néhány közös vonást valamennyi országra vonatkozóan rögzíthetünk.

A tudománynak privilegizált helyzete volt a szocialista korszakban. Ez a szovjet modell tipikus jellemzője. A tudomány megkülönböztetett csoportjai (az akadémiai tagjai, vezető kutatók) magasabb jövedelemben részesültek, és különböző szociális kedvezményeket élveztek;

Az erős állami befolyás és irányítási kontroll folyamatos és – tudományágazatonként jelentős eltéréseket mutató – elégséges költségvetési forrásokkal párosult. Kutatásra és fejlesztésre az 1970–1980-as években a nemzeti jövedelem 2–3 %-át költötték a kelet-európai országokban. E magas arány részben a hadiipari kutatásoknak köszönhető, részben azzal magyarázható, hogy az új technológiák exportjának nyugat-európai bojkottja miatt sok ipari terméket (híradástechnikai, számítástechnikai cikkeket) saját kutatásokra alapozva lehetett csak előállítani;

Az 1950-es évtizedben, az extenzív tudományfejlesztési időszakban az állam a műszaki és a természettudományokban alapított kutatóintézeteket. A társadalomtudományok kedvezőtlen helyzete – az uralkodó marxista ideológia hegemoniája miatt a társadalomtudományok háttérbe szorultak – évtizedeken keresztül fennmaradt. Az új tudományágazatok (szociológia, politikatudomány, regionális tudomány stb.) viszonylag későn bontakoztak ki, s nehezen épültek be a felsőoktatás szerkezetébe. A társadalomtudományban

foglalkoztatott kutatók aránya sok országban nem érte el a kutatói állomány egyötödét;

A kutatások intézményi struktúrájában az akadémiai kutatóhálózatnak, a minisztériumok irányítása alá tartozó szektorális kutatóintézeteknek és a vállalati kutatóhelyeknek volt meghatározó súlyuk. Magyarországon például 1985-ben a vállalati kutatóhelyek használták fel a K+F-ráfordítás 48 %-át. Az egyetemek elsődlegesen oktatási intézmények voltak, az ezekben folyó kutatások ráfordításai csekély arányt képviseltek. Magyarországon 1985-ben a felsőoktatási intézmények részese dése tizenkét százalékot tett ki.

3. A rendszerváltozás hatása a kelet-közép-európai K+F regionális szerkezetére

Az 1990-es évek elején bekövetkezett rendszerváltozás jelentősen átalakította a kelet-európai országok tudományos potenciáljának szerkezetét. Az egyik általános közös vonás a tudományos kapacitások nagymértékű csökkenése volt. A kutatási kapacitások két körben zsugorodtak össze nagymértékben. Az egyik az ágazati kutatóintézeti hálózat volt. Az országos hatáskörű szervek (minisztériumok, főhatóságok) által finanszírozott kutatóintézetek döntő hányada megszűnt. Jelentősen megcsappant az akadémiai kutatóintézetekben foglalkoztatottak létszáma is. Ennek

egyenes következményeként nagyságrendekkel mérséklődött, harmadára, ötödre csökkent a kutatás-fejlesztés GDP-ből való részese dése (i. táblázat).

A rendszerváltozást követően valamennyi országban a K+F-szektor szerkezete jelentősen átalakult. A kedvező változások sorát a felsőoktatási rendszer átalakítása nyitotta meg. A kelet-európai országokban a felsőoktatásban a hallgatók száma két-háromszorosára emelkedett, új főiskolákat és egyetemeket alapítottak, az egyetemi funkciók között több országban fontos szerepet kapott a kutatás-fejlesztés. A nagy állami kutatóintézetek egy része – az akadémiai hálózatok kivételével – megszűnt, más része magántulajdonba került. A gazdasági vállalkozások bizonyos körei – beleértve több, Kelet-Európában megtelepedett multinacionális vállalatot – erőteljes K+F-bővítésbe kezdtek. A ráfordítások szerkezetében érzékelhető változás következett be. Az állami-közösségi finanszírozású kutatások ráfordításai folyamatosan csökkenő hányadot tesznek ki, az üzleti kutatások aránya pedig növekedésnek indult.

A kelet-európai országok között azonban nagy különbségek mutatkoznak. Csehországban az üzleti-vállalati kutatóhelyek ráfordításai az összes K+F-ráfordítás közel kétharmadát teszik ki, ez hasonló az Európai Unió

Megnevezés	Bulgária		Csehszlovákia		Lengyelo.		Magyaro.		Románia	
	1980	2005	1980	2005	1980	2005	1980	2005	1980	2005
K+F részese dése a GDP-ből, %	2,5	0,5	3,9	1,4 ¹ 0,5 ²	2,2	0,6	3,2	1,0	N. a.	0,4
Kutatók száma, ezer fő	31,6	21,6	39,6	37,5 ¹ 17,5 ²	96,3	55,0	31,4	23,0	71,1	33,4

1. táblázat • A kutatás-fejlesztés fontosabb mutatóinak változása a kelet-közép-európai országokban, 1980–2005. Forrás: Nemzeti statisztikai adattárak, 1980 és Europe in Figures. Eurostat Yearbook, 2008. alapján a szerző számításai • Megjegyzés: 1) Csehország; 2) Szlovákia.

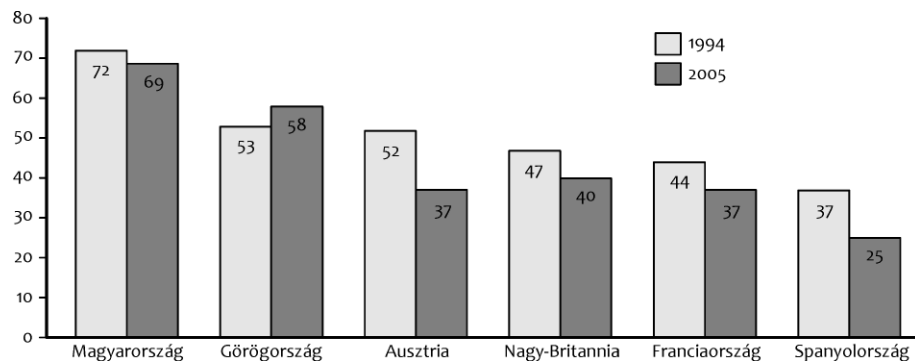
Megnevezés	Üzleti szféra	Költségvetési intézmények	Felsőoktatás
Bulgária	22,2	67,3	10,5
Csehország	64,7	19,0	16,3
Magyarország	45,0	28,6	26,4
Lengyelország	31,6	36,8	31,6
Románia	48,0	34,1	17,9
Szlovákia	50,0	30,0	20,0
EU-27	64,0	13,4	22,6

2. táblázat • A kutatási-fejlesztési ráfordítások megoszlása ágazatok szerint, 2005, százalékban. Forrás: Europe in Figures. Eurostat Yearbook, 2008; Statistical Yearbook of Romania, 2007.

huszonhét tagországnak átlagához. A vállalati finanszírozású kutatások aránya Bulgáriában a legalacsonyabb, s itt a kormányzati finanszírozásnak még meghatározó jelentősége van. Két országban – Magyarországon és Lengyelországban – a felsőoktatási intézmények súlya a kutatások finanszírozásában meghaladja az uniós átlagot. A kormányzati fenntartású kutatóintézetek valamennyi országban az uniós átlagnál lényegesen nagyobb mértékben részesednek a K+F-ráfordításokból, ami elsődlegesen a tudományos akadémiai kutatóhálózat fenntartásából adódik (2. táblázat).

A kutatási szervezetek ágazati átalakulását egyetlen kelet-európai országban sem kísérte

a regionális szerkezet kedvező változása. A kutatóhelyek területi szerkezetére jellemző, korábbi erőteljes fővárosi koncentráció fennmaradt. Az 1990-es évtizedben az uniós tagállamokban a K+F területi szerkezetében változások játszódtak le. A centrumtérsegek súlya több országban mérséklődött. A decentralizáció jelentős eredményei a hatalmi berendezkedésükben nem centralizált (regionalizált és föderalizált) országokban figyelhetők meg. Ausztriában Bécs súlya tizenöt százalékponttal, Spanyolországban Madrid pozíciója tizenkét százalékponttal mérséklődött. Az unitárius berendezkedésű Magyarországon és Görögországban a csökkenés mértéke csekély, vagy be sem következett,

1. ábra • A centrumtérsegek részesedése a K+F-ráfordításból, 1994–2005, százalékban. Forrás: Europe in Figures. Eurostat Yearbook, 2003, 2008 alapján a szerző szerkesztése.

hanem az utóbbi országban az Attikai régió növelte részesedését az ország kutatási-fejlesztési ráfordításában (1. ábra).

A kelet-európai országokban a kutatás és a tudomány fellegvárai a fővárosok és régióik. A fővárosi régió súlya Bulgáriában a legmagasabb, az ország kutatási potenciáljának negyötöd része Szófiában és régiójában összpontosul. A magyar kutatási ráfordítások kétharmada a Közép-magyarországi régióra (Budapest és Pest megye alkotta NUTS 2-es egység) jut. Csehország, Lengyelország és Szlovákia kutatási kapacitásai mutatnak némileg kedvezőbb területi képet, ezekben az országokban a fővárosi régiók súlya nem éri el az 50 %-os részesedést (3. táblázat).

A kelet-közép-európai centrumtérsegek fontosabb K+F-mutatói nem érik el az európai uniós átlagokat. A hat ország 49 NUTS 2-es régiójából mindössze két cseh régióban haladja meg a K+F GDP-aránya az Európai Unió átlagát, nyolc régióban 1–1,9 % között van, 39 régióban viszont nem éri el az 1 %-ot, ezek közül 20 régió mutatója 0,3 % alatt van (2. ábra).

Hasonló képet kapunk, ha a K+F egyes ágazatainak regionális megoszlását vizsgáljuk. A vállalati finanszírozású kutatás-fejlesztés

mutatja a legerősebb területi koncentrációt az országok többségében. Ha külföldi vegyes vállalat kutatási-fejlesztési egységet telepített Kelet-Európába, akkor annak szinte kizárólagos célpontja főváros lett.

Nem jobb a helyzet az alap kutatásokban élenjáró akadémiai intézetek területi elhelyezkedését illetően sem. A tudományos akadémiai intézményhálózatának nagyobbik része minden országban a fővárosban található. Az MTA 37 intézete közül mindössze hét (19 %) működik a fővároson kívül. A négyezer akadémiai foglalkoztatottnak mindössze 15 %-a található ezekben az intézetekben. Lengyelországban a tudományos akadémia foglalkoztatottjainak 38 %-a Varsón kívüli intézetekben dolgozik. Érdemes utalnunk arra, hogy a föderatív berendezkedésű országok tudományos intézményrendszerének területi elhelyezkedése merőben más képet mutat. Ausztria és Németország Landjaiban jelentős kutatóállomány található (3. ábra).

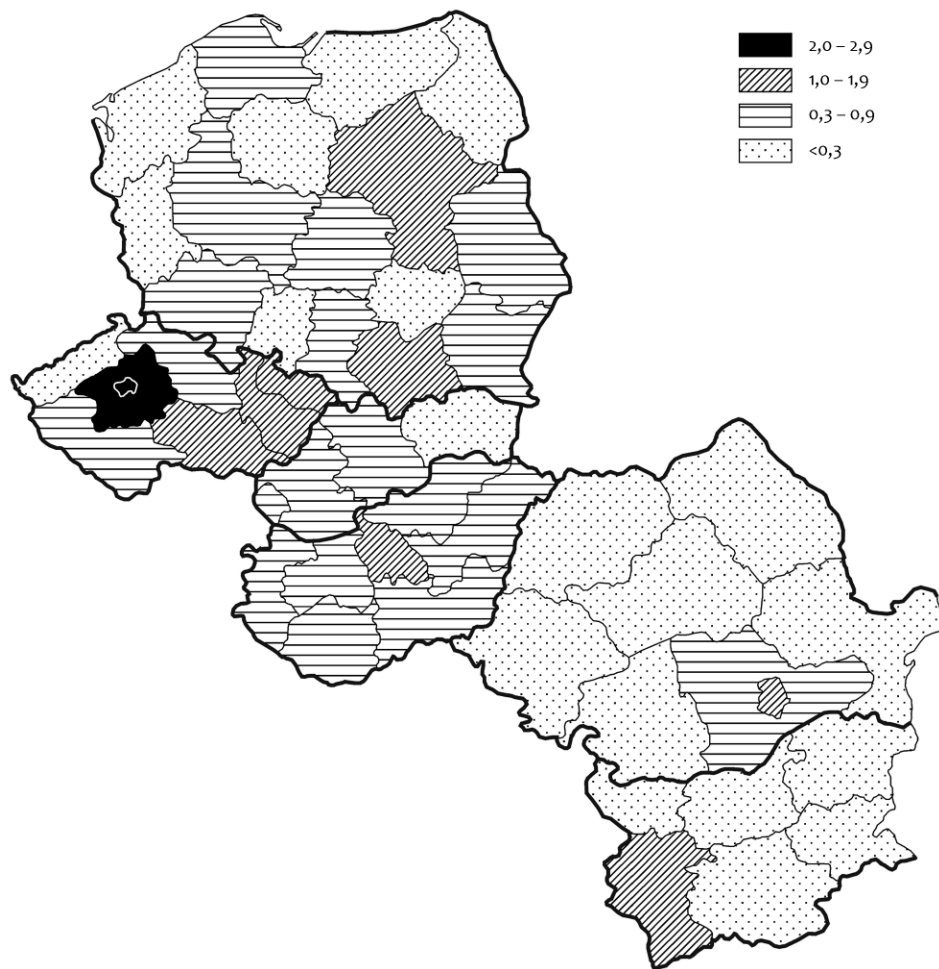
A rendszerváltozás kezdetén nagy reményeket fűztek a felsőoktatás regionális szerkezetének átalakulásához. Valamennyi országban három–négyeszeresére nőtt a felsőoktatási intézmények hallgatói létszáma. A növekedés azonban térben nem lett egyenletes. A fővá-

Ország	A régió megnevezése	A régió részesedése az ország K+F-ráfordításából, %	A régió részesedése a K+F-foglalkoztatottakból, %
Bulgária	Yugozapaden	83,4	71,6
Csehország	Praha	37,5	40,4
Magyarország	Közép-Magyarország	68,8	63,4
Lengyelország	Mazowieckie	42,5	32,6
Románia	București–Ilfov	59,3	60,9
Szlovákia	Bratislavský kraj	47,6	49,8

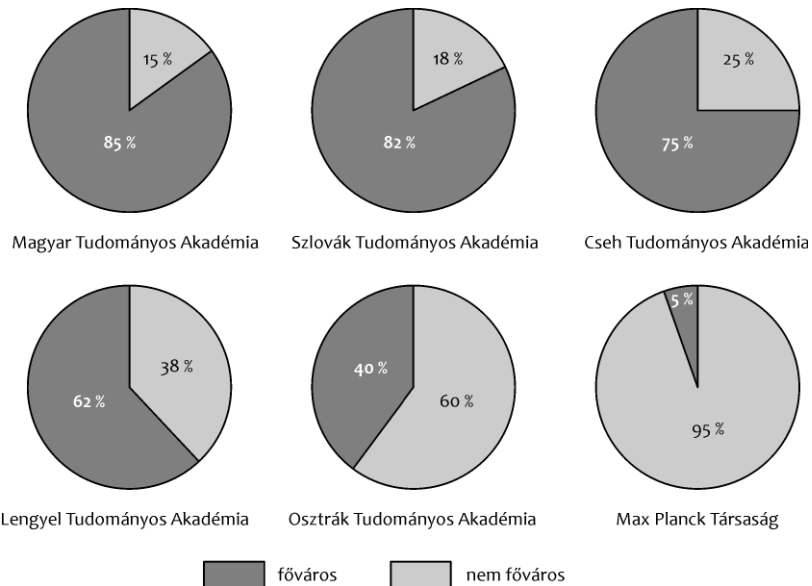
3. táblázat • A fővárosi régiók súlya a nemzeti kutatási térben, 2005. Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> adatai alapján a szerző számításai.

rosi felsőoktatás ugyanolyan dinamikusan növekedett, mint ahogy a nem fővárosi intézmények létszáma. A fejlesztéseket spontaneitás jellemezte, az 1990-es évek végén regionális politikai szempontok még nem érvényesültek, az EU-konform területfejlesztés kialakítása a kezdeteknél tartott a tagjelölt országokban. Végeredményben a felsőoktatás korábbi kedvezőtlen területi szerkezete konzerválódott. Jelenleg továbbra is a fővárosok-

ba koncentrálódik a felsőfokú hallgatói létszám 30–40 %-a (4. táblázat). A gyors átalakulás másik – a regionális fejlődés gazdasági alapjainak kialakítása szempontjából lényeges – sajátossága, hogy a növekedés eredményeként jelentősen megemelkedett a társadalomtudományok aránya a legtöbb ország felsőoktatásában. A társadalomtudományok súlya a kelet-közép-európai országok felsőoktatásában általában nagyobb, mint az Unió

2. ábra • A K+F-ráfordítás aránya a GDP-ben a kelet-közép-európai régiókban, 2005, százalékban. Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> adatai alapján a szerző szerkesztése.

3. ábra • Kutatólétszámok a centrumtérsegeken kívül néhány európai országban. (A szerző adatgyűjtése és szerkesztése.)

többi tagállamában. Csekélyebb súlya van ugyanakkor a természettudományi és a műszaki felsőoktatásnak (5. táblázat). A társadalomtudományi képzés intenzív regionális terjedése két okkal magyarázható.

Egyrészt a hagyományos nagy vidéki egyetemi központok egészítették ki képzési profiljukat a korábbi rendszerben kevésbé támo-

gatott vagy új társadalomtudományi ágakkal (közgazdasági és üzleti tudománnyal, politológiával, szociológiával stb.). Másrészt, az 1990-es évezed elején a korábbi politikai elit szervezésében sok városban alakultak társadalomtudományi karok. Egyetemi kar szervezése, főiskola alapítása a rendszerváltozás természetes következménye lett a területi köz-

Megnevezés	Hallgatói létszám, ezer főben	Az ország százalékában
Bulgária	114	47,1
Csehország	125	37,0
Lengyelország	445	20,7
Magyarország	187	42,6
Románia	294	35,2
Szlovákia	65	32,8

4. táblázat • A centrumtérsegek részesedése a felsőfokú hallgatókból, 2006. (Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> adatai alapján a szerző szerkesztése.) A centrumtérsegek megnevezését lásd a 3. táblázatban.

Megnevezés	Hallgatók száma összesen, ezer főben	Társadalom- tudományok ¹	Műsz. és term. tudományok ²	Egyéb képzési területek ³
Bulgária	243	43,5	35,2	21,3
Csehország	337	27,6	38,7	33,7
Lengyelország	2 145	40,9	30,1	29,0
Magyarország	439	41,5	28,6	29,9
Románia	835	50,0	31,5	18,5
Szlovákia	198	28,3	43,9	28,3
Ausztria	253	34,9	35,1	30,0
Finnország	309	22,4	52,8	24,8
Hollandia	572	38,0	32,1	29,9
Írország	186	23,1	36,0	40,9

5. táblázat • A felsőoktatási hallgatói létszám megoszlása képzési területenként, 2006, százalék. (¹ Üzleti, magatartás-, jog- és egyéb társadalomtudomány; ² Élő és élettelen természettudomány; ³ Pedagógusképzés, bölcsészettudomány, személyi és biztonsági szolgáltatások, környezetvédelem. (Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> adatai alapján a szerző szerkesztése.)

igazgatási központokban. A kommunista pártok megüresedett hivatali épületei, oktatási központjai megfelelő infrastruktúrát teremtetek a képzéshez. Az oktatási kormányzatok hallgatólagosan tudomásul vették a viszonylag olcsó, extenzív társadalomtudományi fejlesztéseket. A piacgazdaság működéséhez szükséges szakemberigény miatt különösen a közgazdasági képzési helyek számszerű növekedését lehet megfigyelni.

A K+F regionális megoszlásában tapasztalható szerény változást az idézte elő, hogy az egyetemi funkciók sorában megjelent a kutatás-fejlesztés, és a nagy vidéki egyetemek európai uniós előcsatlakozási támogatásokból és az újonnan létrehozott nemzeti kutatási alapokból kutatási forrásokhoz jutottak. A K+F-ráfordítások szerkezetének elemzésében már említettük a felsőoktatás különböző súlyát az egyes országok ráfordításaiban. Láthatuk, hogy Lengyelországban és Magyarországon képvisel a felsőoktatás az uniós átlagnál nagyobb súlyt a kutatási ráfordításokban. A

felsőoktatáson kívül a nem fővárosi régiókban nem mutatható ki más típusú kutatási szerveződés: a vállalati kutatások szerepe elenyésző, a sok nyugat-európai országban általános regionális fejlesztési-tervezési intézetek, kutatási központok csak elvétve találhatók.

A K+F-intézmények területi szerkezetének konzerválódásában a tudományos és felsőoktatási irányítás fővároscentrikus értékrendszerén kívül a gazdaságfejlesztés hagyományos felfogásának érvényesülése is szerepet játszott. A magyar regionális tudomány már az 1980-as évtizedben felhívta a figyelmet a felsőoktatás, az alap- és alkalmazotti *kutatás és a gazdaság aszimmetrikus elhelyezkedéséből* adódó növekedési problémákra (Enyedi, 1987; Horváth, 1989). A gazdaság modernizálásának már akkor is akadálya volt, hogy a vidéki K+F-centrumok az ország kevésbé fejlett régióiban helyezkedtek el, miközben az iparosodott térségekben (Észak-Dunántúlon, Észak-Magyarországon) gyenge kutatási kapacitások épültek ki. Ez az ellentmondás a

piacgazdaság elmúlt évtizedében sem mérséklődött. A változatlan részaránytalanság nyomán alakulhatott ki az a jelenség – amire Európa-szerte nincsen példa –, hogy Magyarországon a második legnagyobb nemzeti kutatási centrum – Debrecen – az ország legelmaradottabb térségében található. Az európai fejlődési trenddel ellentétes helyzet a különböző gazdasági szférák merev elkülönülése, társadalomirányítási hiányosságok és fejlesztéspolitikai hibák következménye.

A modern regionális politika a kutatás-fejlesztés, az üzleti, a műszaki szolgáltatások és az ipar összehangolt fejlesztését szolgálja. Ez a koncepció alapozta meg sok nyugat- és észak-európai régió fenntartható gazdasági növekedési pályáját az utóbbi évtizedekben. Modern regionális gazdaság nélkül nincs dinamikus K+F-fejlődés, de alkalmazható tudományos eredményekkel nem rendelkező intézmények sem képesek a régiók innovációs kapacitása- it és jövedelmi kondícióit javítani.

Összegzés

Az európai területi fejlődés dinamizálását szolgáló kutatás-fejlesztés térbeli elhelyezkedését elemezve azt láttuk, hogy a kelet- és közép-európai új tagállamokban a rendszerváltozás a K+F korábbi regionális szerkezetét konzerválta. Az innovációs intézményrendszer regionális szerkezetében továbbra is kiugró területi egyenlőtlenségek figyelhetők meg. A centrumtérsegek, az országok fővárosai őrzik privilegizált pozícióikat. A régiókban a kutatás-fejlesztés szervezeti rendszere egyoldalú, az egyetemek dominanciája mutatható ki. Az uniós standardok alapján kialakított nemzeti regionális és strukturális politika az új tagállamokban nem ösztönzi a K+F fejlesztését a régiókban, a 2007–2013 közötti időszakra készült operatív programok egyértel-

mű bizonyítékai ennek. Nem találtunk olyan kelet- és közép-európai országot, amelynek regionális vagy versenyképességi operatív programja a kutatási humán erőforrások fejlesztésének átfogó átalakítását célozná meg.

A területi fejlődést befolyásoló tényezők változása a regionális politika cél-, eszköz- és intézményrendszerének átalakítását követeli meg európa-szerte. Az európai térfejlődés hosszú trendjei a decentralizáció legkülönbözőbb intézményesült formáinak kialakítását igénylik a kontinens eltérő hagyományú országaiban. A kelet- és közép-európai új tagállamok az uniós kohéziós követelményeknek csak decentralizált intézményekkel képesek megfelelni. Ez nemcsak közigazgatási kérdés, hanem a versenyképesség javítását szolgáló kutatás-fejlesztés eredményességének az előfeltétele is. A regionalizmus térnyerése a területi szerkezetek korszerűsítését eredményezheti. A decentralizált berendezkedésű országokban a tudásintenzív gazdaság térbeli terjedése gyorsabb, mint a központosított államokban.

A többpólusú regionális fejlődés igénye a transzformációs országok hatalmi berendezkedését is átalakítja. A hatalmi berendezkedés szubnacionális szintje, a régió a gazdaság fenntartható növekedését és a térszerkezet korszerűsítését szolgáló, önálló finanszírozási forrásokkal rendelkező, autonóm fejlesztéspolitikát megvalósító, önkormányzati jogosítványokkal felruházott területi egység. Az innovatív fejlődés színtereivé a régiók válnak, az innovációkat kibocsátó alapintézmények regionális beágyazottsága erős lesz.

Több európai ország példája bizonyítja, hogy a tudomány és a kutatás-fejlesztés decentralizálása kedvező hatásokat vált ki a régiók fejlődésében. A kutatásintenzív ágazatok megtelepedése növeli a kvalifikált munkahe-

lyek számát. A kutatási-fejlesztési intézmények háttérben megjelenő *spin-off* cégek vállalkozásfejlesztő és termelésserkentő hatása teljesen egyértelmű. Az innovatív vállalkozások fejlesztik a régiók exportkapacitáit, elősegítik a régiók európai és nemzetközi kutatási térségbe való integrálódását. A kutatás-igényes vállalkozások hozzájárulnak a térségek

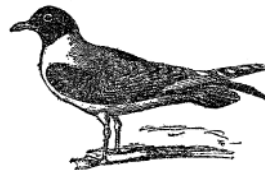
újraiparosításához, a fejlett szolgáltatások elterjedéséhez. Mindez pedig a régiók jövedelemtermelő képességét javítja, és hozzájárul a területi kohézió erősítéséhez.

Decentralizációs jellegű államreform nélkül a lisszaboni kritériumok nem teljesíthetők Európa unitárius berendezkedésű államaiban, így Magyarországon sem.

IRODALOM

- Bennett, R. J. – Krebs, Günter (1991): *Local Economic Development: Public–Private Partnership Initiatives in Britain and Germany*. Belhaven Press, London
- Blumberg, Melanie J. (1986): *Scandinavian Higher Education Reform. From Elitism to Egalitarianism*. Paper presented at the Annual Meeting of the Society for the Advancement of Scandinavian Study. Columbus, OH
- Ciciotti, Enrico (1993): *Competitività e territorio. Leconomia regionale nei paesi industrializzati*. La Nuova Italia Scientifica, Roma
- Commonwealth Universities Yearbook* (2005): The Association of Commonwealth Universities, London
- Ernyedi György (1987): *Szellemi megújulás – a tudomány terjedése Magyarországon. Társadalomtudományi Közlemények*. 4, 506–511.
- Europe in Figures. Eurostat Yearbook, 2008*. Commission for Official Publications of the European Communities, Luxembourg
- Florax, Raymond (1992): *The University: A Regional Booster?* Avebury, Aldershot
- Hjern, Benny (1990): Improvement of Regional Qualification Structures As a Task of Regional Economic Policy. In: Ewers, Hans-Jürgen – Allesch, Jürgen (eds.):

- Innovation and Regional Development. Strategies, Instruments and Policy Co-ordination*. Walter de Gruyter, Berlin, 207–224.
- Horváth Gyula (1989): Korszerű vidéket modern Magyarországon. *Somogy*. 5, 76–80.
- Joyce, Patrick Weston (1907): *Ancient Ireland: a Smaller Social History of Ancient Ireland*. Longmans, Green & CO., New York
- Lömkér, Klaus (1986): Regionalization in the Sector of Tertiary Education Institutions Development in the Federal Republic of Germany. *Higher Education in Europe*. 3, 44–49.
- Macrakis, Kristie (1993): *Surviving the Swastika: Scientific Research in Nazi Germany*. Oxford University Press, New York
- Neave, Guy (1979): Higher Education and Regional Development. *Higher Education Review*. 11, 10–26.
- O'Driscóil, Proinsias (ed.) (1993): *Culture in Ireland – Regions: Identity and Power*. The Institute of Irish Studies, The Queen's University of Belfast, Belfast
- Pounds, Norman J. G. (1990): *A Historical Geography of Europe*. Cambridge University Press, Cambridge–New York
- Vossensteyn, Hans (2008): *Higher Education in Finland*. Universiteit Twente, Enschede

A VÁLSÁGRÓL A POLITOLÓGIA MONDANIVALÓJA

Szabó Máté

az állampolgári jogok országgyűlési biztosa,
az MTA doktora, egyetemi tanár

S hogy épp most válság van, hát világossá vált az is, hogy a válságok tudományos elemzéséhez a korábban használatos kategóriák és elméletek felülvizsgálatára van szükség. A válságok egysíkú, ideologikus megközelítését feladva, lehetővé válhat a különböző álláspontok között a kommunikáció, illetve az eredmények kölcsönös megismerése, illetve elsajátítása, és a közös megoldáskeresés. (Sok vita folyik ma a válságról a közgazdaságon túl is; lásd a G. Fodor Gábor szerkesztette *Nemzeti Érdek* 2009/2. számát és a Mislivetz Ferenc (2009) szerkesztette *Eredeti válságfelhalmozás* című kötetet.)

A válságfogalom alkalmazása a társadalomtudományban már régi hagyományokra tekinthet vissza. A válság szó görög megfelelője, a *krízis*, eredetileg megkülönböztetést vagy döntést jelentett. A fogalom egyszerre bukkan fel a görögöknél a történet- és az orvostudományban. Thuküdidésznél például a perzsa és a görögök közötti konfliktust eldöntő csatára vonatkozik. Hippokratész a betegség lefolyásában azt nevezi a válság periódusának, ha a betegség intenzitása megnő, és vagy befejeződik, vagy más betegséggé alakul. Már ezekben a korai előfordulásokban is megmutatkozik a válság fogalmának a rendkívüli, döntő szituációra vonatkozó jelentése, amit máig is megőrzött egyes értelmezéseiben.

A görögök után a fogalom hosszú időre eltűnik a tudományos és a filozófiai nyelvből, majd a 17–18. században bukkan fel ismét. A feudalizmusnak az élet minden területén megmutatkozó válsága hozza magával újra-felfedezését. Az 1789-től 1860-ig tartó „forradalmak korában” pedig általánosan elterjedt kategória lesz a különböző társadalomtudományokban és a filozófiában.

A különböző társadalomtudományok eltérő módon és mértékben foglalkoztak a válság problematikájával. A közgazdaságtan relatíve elkülönült kutatási ágává vált a gazdasági válságok elemzése; míg a történettudomány főként esettanulmányokat készít a válságokról, a pszichológia az egyénfejlődés válságát kutatja, a szociálpszichológia a csoportét és a szociológia általában a társadalmét és különféle alrendszeréit, a politológia a 20. századi fejlődése során eljutott a válság-szituációtól a rendszerválság elemzéséig, illetve a politika és a többi társadalmi szférák összefüggő vizsgálatához, és ma a politika folyamatával összefüggésben vizsgálja a válságok problémáját.

A válság kategóriája és a válságelmélet megalkotására való igény megjelent a szakosodott társadalomtudományi diszciplínaként kialakult politikatudományban. Véleményem szerint a 20. századi politikatudományban a